

Onko värillä väliä? – Atlanttisen orjakaupan ulottuvuuksia

Arvio teoksesta Kananoja, Kalle. *Kahlitut. Orjuuden historia Amerikan mantereella*. Gaudeamus. 2021. 319 s. ISBN 978-952-345-105-6.

Leena Rossi

Kokemukset ja identiteetti keskiössä

Atlanttista orjakauppaa käytiin 1500-luvulta 1800-luvulle. Se aiheutti Afrikassa ja Amerikassa sosiaalista ja taloudellista epätasa-arvoa, josta ei ole vielä kukaan toivuttu ja jonka hyvittämisestä keskustelu on vasta alkanut. Sitä on kuitenkin tutkittu paljon erityisesti 1960- ja 1970-luvulta alkaen, kun Afrikan maat itsenäistyivät. Eniten tutkimusta on tehty talous- ja väestöhistorian kannalta, mutta Oulun yliopiston yliopistotutkija, dosentti Kalle Kajanojan näkökulma on sosiaali- ja kulttuurihistoriallinen vertaisarvioidussa teoksessa *Kahlitut. Orjuuden historia Amerikan mantereella*. Tekijä keskittyy orjien ja heidän jälkeläistensä kokemuksiin ja identiteettiin, jotka ovat jääneet aikaisemmassa tutkimuksessa vähälle huomiolle.

Kananoja on aikaisemmin tutkinut muun muassa orjuutta, etnisyyttä, uskonnollisuutta ja parantamista Afrikan ja Brasilian historiassa. Hänen väitöskirjansa *Central African identities and religiosity in colonial Minas Gerais* tarkastettiin Åbo Akademiassa vuonna 2012; tutkimuksen alueellinen kohde on suuri kaivosalue 1700-luvun Brasiliassa. Häneltä on tulossa teos *Healing Knowledge in Atlantic Africa. Medical Encounters, 1500–1850*, ja parhaillaan hän tutkii lääketieteen ja biopolitiikan historiaa 1900-luvun Pohjois-Namibiassa ja Etelä-Angolassa. Tekijä on myös toimittanut kaksi artikkelikokoelmaa: Markku Hokkasen kanssa *Kiistellyt tiet terveyteen. Parantamisen monimuotoisuus historiassa* (2017) ja Lauri Tähtisen kanssa *Pohjola, Atlantti, maailma. Ylirajaisen vuorovaikutuksen historia 1600–1900-luvuilla* (2019).

Kahlitut liittyy laajaan kansainväliseen orjuustutkimukseen sekä Suomessakin tehtävään vireään Afrikan ja Latinalaisen Amerikan tutkimukseen. Myös Tanskassa ja Ruotsissa, jotka itsekin osallistuivat orjakauppaan, on aihetta selvitetty. Portugalinkielisen aineiston käyttö liittyy Kananojan erityisesti eteläisen Atlantin suurten orjavirtojen tutkimukseen. Paljon käsitellyn Pohjois-Amerikan orjuuden tekijä sivuuttaa vähin huomioin.

Orjuus ja orjakauppa ei määrity yksiselitteisesti, mutta ne hahmottuvat keskeisiltä osiltaan Kananojan esittäessä eri tutkijoiden luonnehdintoja: orjuus oli omistamisen ja hallitsemisen muoto, hyväksikäyttöä, riistoa ja esineellistämistä. Atlanttinen orjuutus oli monimutkainen, jännitteinen ja ristiriitainen vuorovaikutusjärjestelmä, johon sisältyi ryöstöretkiä, vangitsemista, pakenemista, kapinointia sekä miesten, naisten ja lasten riutumista orjalaivoilla, tauteja, kärsimystä, kuolemaa, esineellistämistä ja työtätekevien kokemuksia.

Kananoja hyödyntää laajalti kansainvälistä tutkimuskirjallisuutta. Orjien määriä hän poimii verkossa avoimesti saatavilla olevasta tutkimustietokannasta Trans-Atlantic Slave Trade - Databasesta (TSTD), johon on rekisteröity yli 30 000 orjalaivan ja yli 10 miljoonan orjan matkat. Hän käyttää lähteinään myös painettuja aikalaiskuvauksia sekä iberialaisten inkvisitioiden pöytäkirjoja, joiden kautta välittyy yllättäen 1600- ja 1700-luvun orjien oma ääni – vaikkakin eurooppalaisten toimijoiden kautta. Pöytäkirjoissa siteeratut orjat kertovat jokapäiväisestä elämästä, perheestä, aineellisesta kulttuurista, ihmissuhdeverkostoista ja kokemuksista. Tutkimuskirjallisuuden avulla tekijä hyödyntää myös entisten orjien 1800-luvulla julkaistuja muistelmia ja 1930-luvulla tehtyjä haastatteluja.

Kananoja paneutuu orjien elämän keskeisiin seikkoihin. Hän tarkastelee orjuuttamista Afrikassa ja orjakuljetuksia sekä orjien töitä ja uuden yhteisöllisyyden muodostamista Amerikassa. Hän paneutuu sairauteen, terveyteen, parantamiseen sekä vastarintaan ja vapauteen. Hän pohtii myös orjuuden ja rasismin yhteyttä. Kunkin pääluvun hän aloittaa esimerkillä tai tapauksella ja sitoo sen historiallisiin yhteyksiinsä. Moniin teemoihin hän palaa toistuvasti.

Kirjassa on havainnollistavia karttoja, taulukoita ja aikalaiskuvia. Kaksi Hannu Linkolan toteuttamaa värillistä karttaa atlanttisesta maailmasta orjakaupan aikakaudella on etu- ja takakannen sisäpuolella, joten lukijan on helppo vilkaista niitä. Tekstin rinnalle kaipasin vielä karttaa orjien kuljetusvirroista. Kirjan kolme taulukkoa on koottu TSTD:sta, ja ne esittävät Afrikan eri alueilta vietyjen orjien määrää, eri maiden lippujen alla purjehtineissa laivoissa kuolleiden orjien osuuksia ja arvioita orjakaupan määrästä eri puolilla Amerikkaa. Valitettavasti kuvituksena käytetyt aikalaisaiteilijoiden maalaukset, litografiat ja kirjankuvitukset ovat mustavalkoisia, eivätkä kuvatekstit avaa niiden merkityksiä. Kirjoittaja analysoi vain yhtä casta-maalausta, joka esittää siirtomaiden asukkaiden hierarkkisia ihonvärikategorioita.

Afrikasta Amerikkaan

Ymmärtääkseen orjuutta Amerikassa on tiedettävä Afrikan tilanteesta. Siksi Kananoja selvittää orjien määriä, lähtöalueita, orjuuden yhteyttä afrikkalaisten ryhmäidentiteettiin sekä orjakaupan syitä ja seurauksia yhteiskunnille. Hän huomauttaa, että eurooppalaiset tulivat Afrikkaan etsiessään kultaa ja meritietä Intiaan, eivätkä he tuoneet orjuutta tullessaan. Mutta jo 1400-luvulla portugalilaiset ja espanjalaiset veivät orjia Iberian niemimaalle. Afrikkalaiset olivat 600-luvulta lähtien orjuuttaneet sodissa ja ryöstöretkillä sieppaamia vieraiden heimojen ja kansojen jäseniä ja myyneet heitä arabeille vietäväksi Saharan yli Pohjois-Afrikkaan ja Lähi-

itään sekä Punaisenmeren ja Intian valtameren yli islamilaisiin maihin. Heillä oli itselläänkin orjia.

Afrikkalaisten orjakauppiaiden omatunto ei kolkuttanut atlanttisessa orjakaupassakaan, joka luotiin eurooppalaisten halutessa halpaa työvoimaa Amerikan siirtokuntiinsa. Kauppa sai valtavat mittasuhteet. Nykyarvioiden mukaan vuosina 1501–1866 Afrikasta rahdattiin Amerikkaan 12,5 miljoonaa orjaa, joista kaksi kolmasosaa oli miehiä ja yksi kolmasosa naisia. Orjia vietiin kolmelta alueelta: Senegambiasta Länsi-Afrikasta, alemmasta Guineasta (Norsunluu- ja Kultarannikolta sekä Beninin- ja Biafranlahdelta) sekä Angolan rannikolta Läntisestä Keski-Afrikasta. 1600-luvulta lähtien orjia rahdattiin myös Mosambikista. Eteläisen Atlantin yli orjia vietiin Portugalin ja Espanjan siirtomaihin sekä Pohjois-Atlantin yli Pohjois-Amerikkaan ja Karibian alueelle Hollannin, Ranskan, Ison-Britannian, Ranskan ja Tanskan hallinnoimille alueille. Ruotsillakin oli pieni orjasaari, Saint-Bathélemy, jossa toimi myös suomalaisia.

Orjakauppa järkytti orjuutettujen identiteetin, joka perustui perheeseen, sukuun, kieleen, kulttuuriin, uskontoon ja kylään. Poikkeuksellisenä esimerkkinä Kananoja esittää vahvan Keski-Afrikan kongolaisen identiteetin, jota rakensivat kansankatolisuus ja kikongon kieli. Koska kikongon puhujia vietiin paljon samoille alueille Amerikkaan, he pystyivät sielläkin säilyttämään identiteettinsä. Orjien ja heidän jälkeläistensä yhteinen afroamerikkalainen, afrokaribialainen tai afrobrasilialainen identiteetti muodostui vähitellen. Afrikkalaisille yhteiskunnille orjakaupan seuraukset olivat tuhoisat, kun väestörakenne hajosi ja olot muuttuivat turvattomiksi.

Matka Amerikkaan oli fyysisesti ja psyykkisesti rankka kokemus. Eri etnisistä, alueellisista, kieli- ja kulttuuriryhmistä kasattuja orjajoukkoja lastattiin kuukausia, ja merimatka täyteen ahdetussa ruumassa polttomerkittynä ja kahleissa kesti arvaamattoman kauan. Niukka ruoka oli yksipuolista, vettä oli vähän, ruumassa oli kosteaa ja tuuletus huono, ulosteet ja lika haisivat. Miehistö ruoski, kidutti ja käytti orjia seksuaalisesti hyväkseen. Taudit levisivät ahtaudessa, alus saattoi joutua myrskyyn tai merirosvojen kohteeksi. Ilmapiiriä leimasi kauhu. Matkalla orjista kuoli kymmenisen, joskus jopa 60 prosenttia. Vastarinta ja kapinointi oli laivoilla yleistä etenkin Afrikan rannikon läheisyydessä. Yksikään orja ei voinut unohtaa ”kelluvaa helvettiä”. Pesti oli vaikea merimiehillekin, jotka olivat orjalavalla yleensä vasten tahtoaan.

Orjien työt

Kananoja tarkastelee Atlantin yli päässeiden orjien sijoittumista erilaisiin töihin ja eri alueille sekä afrikkalaisia koskevia stereotyyppioita, joita orjakauppiat ja orjanomistajat loivat ja ylläpitivät, vaikka ne eivät vastanneet afrikkalaisten käsityksiä. Amerikassakin pohdittiin orjuutuksen oikeutusta. Eurooppalaiset eivät näet katsoneet voivansa orjuuttaa toisia eurooppalaisia, mutta koettivat alistaa alkuperäisasukkaita, joista suuri osa menehtyi kuitenkin eurooppalaisiin tauteihin. Afrikkalaisten uskottiin kestävän paremmin trooppisia oloja. Kaupankäyntiään eurooppalaiset puolustelivat sillä, etteivät he orjuuttaneet ketään, vaan kauppasivat muiden jo orjuuttamia ihmisiä. Muslimeilta omaksumansa käsityksen mukaan he pitivät afrikkalaisia alempina olentoina ja löysivät asenteelleen perusteluja myös Aristoteleen filosofiasta ja Raamatusta.

Orjia ostettiin monenlaisiin töihin. Maaseudulla he raivasivat viljelymaata, kasvattivat karjaa ja työskentelivät plantaaseilla, tekivät metsätöitä ja kalastivat tai raatoivat kulta-, hopea- ja timanttikaivoksissa. Eri puolilla orjia työskenteli ruokahuollossa sekä kuljetustehtävissä ja käsitöissä. Orjia tuotiin yhä lisää Afrikasta, kun plantaaseilla kasvatetun sokerin, tupakan, riisin, puuvillan, kahvin, indigon ja inkiväärin kysyntä kasvoi Euroopassa. Lisäksi satojatuhansia, ehkä miljoonia orjia myytiin ja siirrettiin Amerikassa paikasta toiseen erityisesti 1800-luvulla, sen mukaan, missä milloinkin tarvittiin työvoimaa.

Yhteisöllisyys ja kulttuuri

Ryhmään kuuluminen oli juuriltaan revittyjen orjien selviytymisen ehto. Kananoja selvittää, millaisia mahdollisuuksia orjilla oli muodostaa uusia yhteisöjä. Voidakseen kommunikoida keskenään orjat loivat kreolikieliä afrikkalaisista ja eurooppalaisista aineksista. He yhdistivät sekalaisia aineksia uskonnossaankin. Perheitä he muodostivat aina, kun se oli mahdollista. Kananoja kirjoittaa musiikista ja kulttuurista työtä koskevassa luvussa, mutta mielestäni nekin loivat yhteisöllisyyttä ja identiteettiä.

Atlanttisen orjuuden biologinen ja psykologinen historia on yksi Kananojan kiintoisimmista teemoista. Vaikka afrikkalaiset orjat olivat immuuneja eurooppalaisille taudeille, ruoskiminen ja aliravitsemus altistivat heitä varsinkin keuhko- ja suolistotaudeille. Myös masennus ja koti-ikävä vaivasivat monia. Orjat etsivät apua vaivoihinsa ja ongelmiinsa afrikkalaisilta parantajilta, joita arvostettiin ja pelättiin. Jotkut näistä tietäjä-shamaaneista olivat myös uskonnollisia johtajia. Kananoja löytää yhtäläisyyksiä jopa afrikkalaisten ja suomalaisten kansanparantajien väliltä.

Orjien elämään kuului myös vastarinta. Töitä tehtiin hitaasti ja huonosti, välineitä rikottiin tai tekeydyttiin sairaaksi asiaa harkitsematta. Aito vastarinta oli kuitenkin Kananojan mukaan tietoisesti toteutettua. Karkaaminen oli tavallista, ja karanneet muodostivat omia yhteisöjään, mutta aseellinen vastarinta ja kapinat olivat harvinaisia. Amerikassa onnistui vain Saint-Dominguen orjakapina, jonka seurauksena syntyi itsenäinen Haiti vuonna 1804.

Orjuus, rasismi ja vapaus

Kirjansa viimeisissä luvuissa Kananoja käsittelee orjuuden, rasmin ja vapauden yhteyksiä. Katoliset iberialaiset toivat Amerikkaan muslimeilta omaksumansa käsityksen afrikkalaisten alempiarvoisuudesta, ja sen hyväksyivät protestantitkin. Kun eurooppalaisten, afrikkalaisten ja intiaanien seksuaalisen kanssakäymisen seurauksena syntyi monenlaista sekaväestöä, luotiin Latinalaisessa Amerikassa useita kategorioita ihonvärin ja etnisen taustan perusteella. Pohjois-Amerikassa tunnettiin vain kahtiajako: valkoinen – musta, mutta Brasiliassa erotettiin myös mustan ja valkoisen sekoitus, ruskea. Valkoiset varjelivat etuoikeuksiaan ja asettivat esteitä mustien ja ruskeiden sosiaaliselle kohtaamiselle ja yhteiskunnalliselle nousulle. Rasismista tehtiin jopa tiedettä 1800-luvulla: värillisiin liitettiin patologisia piirteitä, rodun käsite upotettiin myös lakeihin ja lääketiede valjastettiin poliittisten tavoitteiden ajamiseen.

Kananojan mukaan orjuudenvastainen liike, abolitionismi, syntyi ajatuksena jo Afrikassa, ja orjia vapautettiin atlanttisen orjuuden alusta alkaen. Amerikassa liikkeessä oli mukana orjia, vapaita mustia ja eurooppalaisia. Sen kannattajilla oli erilaisia motiiveja ja tavoitteita. Aluksi pyrittiin lieventämään orjuutta ja rajoittamaan orjakauppaa, mutta pian vaadittiin koko kaupan lopettamista ja orjien vapauttamista. Britit halusivat vapautua myös korruptiosta ja syyllisyydestä. Kananoja tähdentää orjien oman toiminnan tärkeyttä, joka usein unohdetaan.

Liike laajeni valistuksen aikaan, kun monet kirjailijat ja aktivistit nousivat orjuutta vastaan Euroopassa ja Amerikassa. 1790-luvulta lähtien eri maat myös säätivät lakeja lopettaakseen orjuuden siirtymäajan jälkeen. Vaikka abolitionistien vaatimukset kovenivat ja kiihtyivät 1830-luvulla ja mustat orjuudenvastustajat kirjoittivat syrjinnästä, ennakkoluuloista ja vihasta, kesti satakunta vuotta ja tarvittiin jopa sisällissotia, ennen kuin viimeinenkin maa lopetti orjuuden. Yläluokan ja sivistyneistön lisäksi orjuutta vastustivat työläiset ja muut tavalliset kansalaiset. Entisten orjien sosiaalinen asema pysyi kuitenkin alhaisena, eikä tasavertaisuudesta ollut tietoaakaan. Vapautettuja orjia muutti suurin joukoin Afrikkaan pakosta tai vapaaehtoisesti ja vei sinne kulttuurivaikutteita muun muassa uskonharjoitukseen ja rakennuskulttuuriin. Taistelu kansalaisyhteisyyksistä jatkuu kuitenkin yhä.

Aiheellisesti Kananoja muistuttaa suomalaistenkin osallistuneen Ruotsin kanssa atlanttiseen orjakauppaseikkailuun. Sitä ovat tutkineet viime vuosina Viktor Wilson väitöskirjassaan (2015) ja Holger Weiss (2016). Suomeksi siitä ovat kirjoittaneet Jouko Aaltonen ja Seppo Sivonen (2019). Orjuutta sivuaa myös Antti Kujala, vaikka hänen teoksensa (2019) keskiössä on kolonialismi laajemmin. Suomalaisten puhdas omatunto kyseenalaistuu vielä lisää, kun tietää orjien tuottaman sokerin, tupakan ja kahvin maistuneen kansalle ja orjien kasvattaman puuvillan pyörittäneen 1800-luvulla maamme puuvillatehtaita. Sitä paitsi moni orjalaiva pysyi pinnalla suomalaisen tervan ansiosta.

Kahlitut on asiantuntevan ja innostuneen tutkijan vakuuttava puheenvuoro. Kananojan tutkimus on tärkeä sen vuoksi, että se on ensimmäinen laaja suomenkielinen selvitys atlanttisesta orjakaupasta ja erityisesti siksi, että orjien omat kokemukset tulevat siinä esille. Se on myös innostavaa lukemista globaalin historian opiskelijoille ja valistuneille maallikoille, jotka haluavat laajentaa tietämystään. Kirjan lukeminen nosti pari jatkotutkimuksen aihetta mieleeni: orjien vanheneminen ja kuolema sekä aikalaisaiteiden visuaaliset orja-stereotyypit.

Leena Rossi, FT, KK, tietokirjailija, vapaa tutkija

Kirjallisuus

Aaltonen, Jouko & Seppo Sivonen. 2019. *Orjia ja isäntiä: ruotsalais-suomalainen siirtomaaherruus Karibiolla*. Helsinki: Into.

Hokkanen, Markku & Kalle Kananoja (toim.). 2017. *Kiistellyt tiet terveyteen: Parantamisen monimuotoisuus globaalihistoriassa*. Historiallisia Tutkimuksia 273. Helsinki: Suomalaisen Kirjallisuuden Seura, <https://doi.org/10.21435/ht.273> [Haettu 11.9.2021].

Kananoja, Kalle. 2012. *Central African identities and religiosity in colonial Minas Gerais*. Åbo: Åbo Akademi University, <https://urn.fi/URN:ISBN:978-952-93-0490-5> [Haettu 11.9.2021].

Kalle, Kananoja. 2021. *Healing Knowledge in Atlantic Africa. Medical Encounters, 1500–1850*. Cambridge: Cambridge University Press, <https://doi.org/10.1017/9781108868020> [Haettu 11.9.2021].

Kananoja, Kalle & Lauri Tähtinen (toim.). 2018. *Pohjola, Atlantti, maailma: ylijärjestyksen vuorovaikutuksen historiaa 1600–1900-luvuilla*. Historiallinen Arkisto 147. Helsinki: Suomalaisen Kirjallisuuden Seura.

Kujala, Antti. 2019. *Kivenmurskaajat: kolonialismin historia*. Jyväskylä: Atena.

Trans-Atlantic Slave Trade – Database (TSTD),
<https://www.slavevoyages.org/voyage/database> [Haettu 16.9.2021].

Weiss, Holger. 2016. *Slavhandel och slaveri under svensk flagg. Koloniala drömmar och verklighet i Afrika och Karibien 1770–1847*. Skrifter utgivna av Svenska litteratursällskapet i Finland 805. Helsingfors: Svenska litteratursällskapet i Finland.

Wilson, Victor. 2015. *Commerce in Disguise: War and Trade in the Caribbean Free Port of Gustavia, 1793–1815*. Åbo: Åbo Akademi University Press, <https://urn.fi/URN:ISBN:978-951-765-807-2> [Haettu 11.9.2021].